

dr Ewelina Świdrak

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: ewelina.swidrak@kul.pl

<https://orcid.org/0000-0002-6815-5370>

Formy współpracy z rodziną jako wyraz relacji żłobka z mikrosystemem rodzinnym w ocenie przedstawicieli żłobków lubelskich

FORMS OF COOPERATION WITH THE FAMILY AS AN EXPRESSION OF THE NURSERY'S RELATIONSHIP WITH THE FAMILY MICROSYSTEM AS ASSESSED BY REPRESENTATIVES OF LUBLIN NURSERIES

Summary

In Bronfenbrenner's ecological systems theory, the relationship between microsystems implies the achievement of common goals and joint action between an institution and the family. This study aimed to illustrate the relationship between nurseries and children's families through the lens of cooperation forms, based on ecological theory. Eight categorised, explicit interviews were conducted with representatives of nurseries in Lublin. The research indicates that the most valued and effective forms of cooperation are daily exchanges of information about the child's behaviour and parents' participation in the child's adaptation to the institution. Forms of cooperation reflecting an interpersonal relationship (parent-caregiver-child) were rated as more important than group-oriented ones (family-nursery-group of children). The variety of cooperation forms offered by nurseries signifies their openness to the family, with cooperation goals focusing not only on exchanging current information but also on building bonds and community among children, parents, and staff.

Keywords: nurseries; collaboration with parents; early childhood education

Streszczenie

W teorii Bronfenbrennera relacja między mikrosystemami zakłada osiągnięcie wspólnych celów oraz wspólne działanie instytucji i rodziny. Celem badań było ukazanie relacji między żłobkiem a rodziną dziecka na podstawie form współpracy w świetle teorii ekologicznej. Przeprowadzono 8 wywiadów skategoryzowanych o charakterze jawnym z przedstawicielami żłobków lubelskich.

Z badań wynika, że najbardziej cenionymi i skutecznymi formami współpracy są: codzienne kontakty w celu wzajemnej informacji o zachowaniu dziecka oraz udział rodziców w adaptacji dziecka do placówki. Formy współpracy odzwierciedlające relację interpersonalną (rodzic – opiekunka – dziecko) oceniono jako ważniejsze niż te grupowe (rodzina – żłobek – grupa dzieci). Różnorodność form współpracy żłobka z rodzicami świadczy o jego otwartości na rodzinę, a cele współpracy skupiają się nie tylko na wymianie bieżącej informacji, ale także na budowaniu więzi i wspólnoty dzieci, rodziców i personelu.

Słowa kluczowe: żłobki; współpraca z rodzicami; wychowanie małego dziecka

Wstęp

Od współczesnych żłobków oczekuje się nie tylko opieki i wspierania rozwoju dziecka, lecz także wsparcia jego rodziny w procesie wychowania¹. Tym samym współpraca żłobka z rodzicami stanowi niezbędny i ceniony element codziennej pracy personelu żłobka. Pomimo świadomości dużego znaczenia jakości kontaktów między rodziną a żłobkiem dla wychowania małego dziecka publikacje dotyczące współpracy są nieliczne i dotyczą między innymi: zasad pracy z rodzicami, w tym postulowanego zachowania personelu żłobka wobec rodziców² i komunikacji z rodzicami na poziomie osobistym, w tym trudności i barier w komunikacji w określonych sytuacjach³. Wobec niedostatecznego opracowania naukowego zagadnienia współpracy rodziny i żłobka przedmiotem zainteresowania niniejszego artykułu uczyniono formy współpracy z rodziną dziecka jako jeden z wielu wyznaczników relacji między personelem żłobka a członkami rodziny dziecka żłobkowego. Jako podstawę teoretyczną włączającą

1 H. Mazur, *Żłobek – współpraca ze środowiskiem społecznym na rzecz wspierania dziecka i rodziny. Przykład łódzkich żłobków*, „Nauki o Wychowaniu”, 5 (2017), nr 2, s. 176–184, <https://doi.org/10.18778/2450-4491.05.11>.

2 L. Telka, *Przekształcanie przestrzeni społecznej placówki. Studium społeczno-pedagogiczne na przykładzie żłobków*, Łódź 2009, s. 212–213; A. Mikler-Chwastek, *Wychowanie i wspieranie rozwoju małych dzieci. Dwulatk – program dla przedszkolnych grup żłobkowych, żłobków, klubów dziecięcych i domów*, Warszawa 2013, s. 118–120; A. Jegier, *Rodzice sprzymierzeńcami w opiece i wychowaniu*, w: *Żłobek. Opieka i wychowanie*, red. A. Jegier, Warszawa 2021, s. 205–213; A. Jegier, *Opieka, wychowanie, edukacja w realiach polskich żłobków publicznych*, „Kultura i Wychowanie”, 2024, nr 1/17, s. 55–65, https://doi.org/10.25312/2083-2923.17/2020_04aj.

3 L. Telka, *Przekształcanie przestrzeni społecznej placówki*, s. 138–141; M. Karwowska-Struczyk, *Kim są dzieci, jak się uczą? – jakościowa analiza wywiadu z wychowawcami w żłobku*, „Nauki o Wychowaniu”, 2017, nr 5(2), s. 65–83, <https://doi.org/10.18778/2450-4491.05.05>; K. Kuszak, K. Sadowska, *Polish as a Social Language of a Child from a Migrant Family. Report from the Pilot Research Involving Nursery School Caregivers from Poznań*, „Wychowanie w Rodzinie”, 30 (2023), nr 1, s. 79–95, <https://doi.org/10.61905/www/175093>.

działania dotyczące współpracy z rodzicami do relacji między dwoma środowiskami przyjęto teorię ekologiczną Uriego Bronfenbrennera.

1. Współpraca jako wyraz relacji między żłobkiem a środowiskiem rodzinnym w teorii ekologicznej

Według U. Bronfenbrennera rozwój dziecka zachodzi w relacji do różnych systemów. Bezpośrednie, bliskie relacje zachodzące wewnątrz mikrosystemów stanowią najniższy z systemów ekologicznych i dotyczą członków najbliższej rodziny⁴. W przypadku kontaktu rodzica z opiekunką w żłobku relacja zachodzi na poziomie mezostystemu. Mezostystem to połączenie między różnymi mikrosystemami, w których jednostka funkcjonuje, a interakcje i relacje zachodzące w jednym mikrosystemie wpływają na interakcje i relacje w innym mikrosystemie. W przypadku żłobka rodzic jako element jednego mikrosystemu (domowego) wchodzi w kontakt ze żłobkiem będącym odrębnym mikrosystemem. W teorii Bronfenbrennera relacyjność zakłada podstawową otwartość na osiąganie wspólnych celów, reakcyjność oraz wspólne działanie⁵. Zakładając, że współpraca rodziny i żłobka jest odzwierciedleniem tworzącej się obustronnie relacji, można przyjąć, że jest to proces, w którym formy współpracy będą się zmieniać. Takie rozumienie współpracy koresponduje z określeniem zaproponowanym przez Grażynę Gajewską, która wyróżnia siedem faz współpracy personelu placówki (opiekuńczo-wychowawczej lub edukacyjnej) z rodziną:

1. wstępna – zanim dojdzie do bezpośredniego kontaktu;
2. nawiązanie kontaktu pedagoga z rodzicami;
3. nawiązanie wzajemnych relacji, porozumienie się;
4. współdziałanie;
5. pozytywna współpraca, podział zadań;
6. partnerstwo, dialog;
7. partycypacja, współuczestnictwo, współodpowiedzialność za opiekę i wychowanie, kształcenie pedagoga z rodzicami⁶.

Odnosząc się do relacji powstającej i rozwijającej się między personelem żłobka a rodzicami, można zauważyć, że nawiązanie kontaktu, porozumienie się poprzez prowadzenie sprawnej komunikacji i rozpoczęcie współdziałania są początkowymi etapami

4 U. Bronfenbrenner, *The Ecology of Human Development. Experiments by Nature and Design*, Cambridge, MA 1979.

5 U. Bronfenbrenner, *The Ecology of Human Development*, s. 164–206.

6 G. Gajewska, J. Gajewska, *Współpraca z rodzicami. Wskazówki, programy, scenariusze spotkań*, Zielona Góra 2012, s. 19.

współpracy z rodzicami. W niniejszej publikacji termin „współpraca” będzie obejmował zatem wszystkie formy kontaktu, komunikacji oraz wspólnego działania członków rodziny i personelu żłobka.

2. Charakter relacji rodziców i personelu żłobka w aspekcie historycznym i obecnym

Na jakość relacji między mikrosystemami wpływ ma również egzosystem, czyli kontekst niezwiązany bezpośrednio ze żłobkiem czy rodziną, np. praca zawodowa rodziców. Wpływ na rozwój dziecka ma też szerszy niż egzosystem kontekst nazywany makrosystemem⁷. W przypadku żłobków duże znaczenie dla dziecka i jego rodziny wydają się mieć zmiany w polityce społecznej, w tym prorodzinnej, oraz sposób postrzegania tej instytucji, który częściowo wynika z historycznego charakteru relacji między personelem żłobków a rodziną.

W czasach PRL żłobki były częścią ustroju, w którym sprawy opieki nad najmłodszymi dziećmi i umożliwienie pracy zawodowej obywatelom należały do niezwykle istotnych w ogólnokrajowej polityce⁸. Żłobki podlegające wówczas pod Ministerstwo Zdrowia były placówkami stosującymi się do zasad reżimu sanitarnego, co utrudniało lub uniemożliwiało współpracę personelu z rodzicami. Przykładowo rodzice nie mieli wstępu do sali zabaw i codziennie zostawiali swoje dzieci w holu, aby te przeszły badanie lekarskie w tzw. filtrze. Nie praktykowano również adaptacji z uczestnictwem rodziców⁹. Pomimo tego, że rodzice jako klasa robotnicza zostali społecznie docenieni przez ówczesny system, to ograniczone do minimum kontakty z personelem żłobków świadczyły o przedmiotowym traktowaniu rodziców i pomijaniu wpływu środowiska rodzinnego na funkcjonowanie dziecka w żłobku. Zamknięte, budujące dystans emocjonalny żłobki z biegiem czasu przestały budzić zaufanie rodziców. Likwidacja zakładów pracy po transformacji ustrojowej wywołała masowe zwolnienia i w konsekwencji doprowadziła do ujawnienia ukrywanego wcześniej bezrobocia. W tej sytuacji większość dzieci w wieku poniemowlęcym pozostawała pod opieką jednego z rodziców,

7 U. Bronfenbrenner, *The Ecology of Human Development*, s. 237–292.

8 K. Sadowska, *U źródeł polskiej wczesnodziecięcej edukacji – proces kształtowania się „żłobka” do 1989 roku (próba syntezy)*, „Res Historica”, 2022, nr 53, s. 541–572, <https://doi.org/10.17951/rh.2022.53.541-572>.

9 E. Świdrak, *Funkcje żłobków polskich od zakończenia II wojny światowej do początków XXI wieku na przykładzie żłobków lubelskich*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 2023, nr 45, s. 61–80, <https://doi.org/10.14746/bhw.2021.45.4>.

a część żłobków zostało zamkniętych¹⁰. Zauważalny w latach 90. XX wieku „kryzys żłobkowy” pokazał potrzebę i konieczność zmian w organizacji opieki nad małymi dziećmi. Tymczasem od początku XXI wieku, wraz z poprawą sytuacji gospodarczej Polski, zainteresowanie opieką nad małym dzieckiem ponownie się zwiększyło. Przełomem w opiece żłobkowej okazał się rok 2011, w którym weszła w życie ustawa o opiece nad dzieckiem do lat 3 z dnia 4 lutego 2011 roku¹¹. Obowiązująca do dziś ustawa zmieniała podmiot odpowiedzialny za nadzór nad żłobkami z Ministerstwa Zdrowia na ministerstwo właściwe ds. rodziny i polityki społecznej. Wprowadzone na mocy tej ustawy regulacje sprawiły, że obecność rodziców żłobku stała się możliwa, a wręcz konieczna dla zrealizowania wszystkich zadań i funkcji placówki. Celem ustawodawcy było między innymi upodobnienie warunków wychowania dziecka w żłobku do domowych¹². Koresponduje to z obecną w krajach Europy koncepcją żłobka jako domu zastępczego. Zdaniem badaczy szwedzkich

w obliczu prób usuwania sprzeczności między dominującą wciąż konstrukcją macierzyństwa, opierającą się na przekonaniu, że najlepszym sposobem wychowania małych dzieci jest wyłączna opieka matki, i rzeczywistością ekonomiczną współczesnych rodzin, [...] jako nowy cel opieki zbiorowej jawi się zapewnienie dzieciom zastępczego domu, odtwarzającego tak bardzo jak to możliwe, model opieki macierzyńskiej.

Próbuje się to osiągnąć przez zindywidualizowanie form opieki (na przykład opiekunki domowe lub nianie) lub przez odpowiednią organizację instytucji dla małych dzieci i kształtowanie stosunków między dziećmi i personelem¹³. W Polsce w ramach działań zbliżających żłobek do środowiska domowego można wymienić:

1. Remonty i przebudowy placówek, tak aby nie przypominały one wizerunkiem placówek medycznych, w tym zlikwidowanie tzw. filtrów, w których dzieci przechodziły obowiązkowe badania lekarskie.
2. Próby dopasowania grup żłobkowych do rodzinnych poprzez tworzenie małych placówek (miniżłobków) i grup zróżnicowanych wiekowo.
3. Zwrócenie większej uwagi na zaspokajanie potrzeb emocjonalnych dzieci w duchu pedagogiki bliskości poprzez tworzenie tzw. placówek „bliskościowych”.
4. Odejście od dyrektywności w wychowaniu dziecka na rzecz towarzyszenia w rozwoju wzorem rodziny. (Jako pierwsze taką praktykę wdrożyły żłobki łódzkie).

10 K. Sadowska, *U źródeł polskiej wczesnodziecięcej edukacji*, s. 552–554.

11 Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3: Dz. U. z 2011 r. Nr 45, poz. 235.

12 Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3, Art. 10, pkt 1.

13 G. Dahlberg, P. Moss, A.R. Pence, *Poza dyskursem jakości w instytucjach wczesnej edukacji i opieki: języki oceny*, tłum. K. Gawlicz, Wrocław 2013, s. 123.

5. Promowanie i przyjęcie praktyki mówienia do opiekunek „ciociu”.

Prawdopodobnie poprzez takie działania uległa poprawie jakość relacji pomiędzy żłobkiem a rodziną. Pomimo tego w przestrzeni społecznej nadal funkcjonują stereotypy, które utożsamiają żłobek z „przechowalnią” dla dzieci, miejscem zamkniętym, niedostępnym i pozbawionym emocjonalnego ciepła. Z badań Małgorzaty Karwowskiej-Struczyk¹⁴ wynika, że opiekunki pracujące w żłobku w Warszawie wyróżniają dwa rodzaje postaw rodziców w kontakcie ze żłobkiem: pierwsza – polegająca na wzajemnym uczestniczeniu rodziców i personelu w procesie wychowania i edukacji dzieci, przejawiająca się informowaniem o sukcesach rozwojowych dziecka i próbach wzajemnego dopasowania oddziaływań stosowanych w jednym ze środowisk (rodzinnym lub żłobkowym); druga – przejawiająca się brakiem zainteresowania dzieckiem i traktowaniem żłobka jako przechowalni w czasie, gdy rodzice oddają się swoim obowiązkom.

Z badań Kingi Kuszak przeprowadzonych w 2012 roku wśród młodych matek wynika, że większość respondentek kobiet postrzega żłobek jako „zło konieczne” i uważa, że jedynie matka może zapewnić wysoki standard podejmowanych wobec małego dziecka czynności opiekuńczych. Badane kobiety nie miały zaufania do osób opiekujących się dziećmi w żłobkach i wyrażały obawy o jakość opieki, bezpieczeństwo i zdrowie dzieci¹⁵.

Na uwagę zasługują badania dotyczące trudności w komunikacji personelu z rodzicami. Badane przez M. Karwowską-Struczyk¹⁶ opiekunki wskazywały na trudności we wzajemnej komunikacji w sytuacjach, gdy osiągnięcia rozwojowe dziecka nie są w percepcji rodzica wystarczające. Badania Kingi Kuszak i Katarzyny Sadowskiej¹⁷ wskazują natomiast na trudności w komunikacji z rodzicami z rodzin emigracyjnych. Z badań Lucyny Telki¹⁸ wynika, że pomimo otwarcia przestrzeni żłobka na rodziców, opiekunki odczuwają dominację rodziców we wzajemnych kontaktach i mają wyobrażenie o nierówności swojego usytuowania w tej relacji.

Dalsze zainteresowanie znaczeniem uczestnictwa rodziców w życiu żłobka wyraża się obecnie w uwzględnieniu współpracy z rodzicami jako jednego z obszarów standardów opieki nad dzieckiem. W dniu 13 grudnia 2024 roku Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej wydało rozporządzenie w sprawie standardów opieki sprawowanej nad dziećmi w wieku do lat 3. Zgodnie z treścią standardów personel

14 M. Karwowska-Struczyk, *Kim są dzieci, jak się uczą?*, s. 78.

15 K. Kuszak, *Instytucje opieki nad małym dzieckiem w opinii młodych kobiet*, „Problemy Opiekuńcze i Wychowawcze”, 2012, nr 10, s. 9–16.

16 K. Kuszak, *Instytucje opieki nad małym dzieckiem*, s. 6–16.

17 K. Kuszak, K. Sadowska, *Polish as a Social Language of a Child from a Migrant Family*, s. 79–95.

18 L. Telka, *Przekształcanie przestrzeni społecznej placówki*, s. 141–142.

zatrudniony w żłobku powinien uwzględniać decydującą rolę rodziców i rodziny w życiu dziecka, zaś rolą personelu jest tworzenie warunków umożliwiających rodzicom włączanie się w życie instytucji opieki oraz podnoszenie kompetencji rodzicielskich. Standardy wchodzą w życie 1 stycznia 2026 roku¹⁹.

Nieliczne badania dotyczące relacji między rodziną a żłobkiem skłaniają do bliższego przyjrzenia się działaniom żłobków realizowanym w bezpośrednim lub pośrednim kontakcie z rodziną.

3. Działania podejmowane w ramach kontaktów żłobka z rodziną w świetle literatury

Komisja Europejska w zaleceniach dotyczących poprawy jakości wczesnej opieki nad dzieckiem wymienia współpracę z rodzicami jako ważny czynnik mający wpływ na funkcjonowanie żłobka i rodziny. Na podstawie danych z poszczególnych krajów Unii Europejskiej (UE) w raporcie Komisji Europejskiej stwierdzono, że większość krajów europejskich podkreśla znaczenie partnerstwa z rodzicami i zachęca placówki do przeznaczenia środków finansowych na ten cel. Komisja Europejska wymienia cztery kategorie partnerstwa, których celem jest wsparcie rodziców korzystających z usług wczesnej edukacji i opieki. Są to:

1. Indywidualne i grupowe spotkania rodziców z nauczycielami w placówce wczesnej edukacji i opieki (24 kraje).
2. Programy dla rodziców w postaci kursów online czy szkoleń, mające na celu wsparcie rodzin w tworzeniu w domu środowiska sprzyjającego uczeniu się dzieci (19 krajów).
3. Poradnictwo w zakresie uczenia się w domu, np. ostrzeżenia przed nadmiernym używaniem przez dzieci urządzeń cyfrowych, publikacje dla rodziców, porady na stronach internetowych (11 krajów).
4. Wizyty domowe, których celem jest udzielenie porad rodzicom, lepsze poznanie środowiska rodzinnego dziecka i jego potrzeb (7 krajów)²⁰.

Lucyna Telka wymienia różne formy pracy personelu żłobków na rzecz rodziców:

1. pierwsza rozmowa rozpoczynająca proces adaptacji dziecka;
2. codzienne rozmowy z rodzicami. (Według rodziców jest to najbardziej wartościowa forma kontaktu);

19 Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 13 grudnia 2024 r. w sprawie standardów opieki sprawowanej nad dziećmi w wieku do lat 3, Dz. U. z 2024 r. poz. 1882.

20 European Commission/EACEA/Eurydice, *Key Data on Early Childhood Education and Care in Europe – 2019 Edition*, Luxembourg 2019, s. 118, <https://doi.org/10.2797/894279>.

3. zebrania rodziców na początku roku szkolnego, podczas których pracownicy przedstawiają zarys organizacji placówki;
4. spotkania ze specjalistami (lekarzem, logopedą);
5. przekazywanie rodzicom prac plastycznych dzieci;
6. tablica informacyjna zawierająca jadłospis, przypomnienie o terminach szczepień, lista książek poświęconych zagadnieniom wychowania;
7. gazetka dla rodziców;
8. „otwarte drzwi”, czyli wybrany dzień w miesiącu, podczas którego rodzice są zapraszani na zajęcia z dziećmi;
9. celebrowanie uroczystości;
10. grupy rodzinne, zabawy dzieci i rodziców spoza żłobka²¹.

Anna Mikler-Chwastek oraz Aneta Jegier wymieniają następujące formy współpracy z rodzicami: zebrania grupowe, rozmowy indywidualne z rodzicami, bieżące informowanie rodziców o organizacji pracy w żłobku (np. poprzez tablicę informacyjną, stronę internetową żłobka), uroczystości, festyny, zajęcia otwarte, akcje podejmowane z inicjatywy żłobka²².

Z kolei Halina Mazur wymienia następujące formy współpracy z rodzicami:

1. przebywanie z dzieckiem w żłobku w okresie adaptacji;
2. obserwacja sposobu pracy wychowawców;
3. codzienna rozmowa z wychowawcami o samopoczuciu dziecka w żłobku, wymiana informacji o jego rozwoju;
4. współorganizowanie i wspólne świętowanie m.in. Dnia Dziecka, Dnia Mamy i Taty, Babci i Dziadka;
5. współdecydowanie o dodatkowych zajęciach²³.

Jak wynika z przytoczonej literatury, publikacje dotyczące współpracy żłobków z rodzicami, w tym jej form, są nieliczne. Wobec tego przedmiotem badań uczyniono formy współpracy, w tym także formy kontaktu żłobków z rodziną w odniesieniu do relacji między żłobkiem a rodziną.

4. Formy współpracy z rodziną w żłobkach lubelskich

Przedmiotem podjętych badań jest ocena charakteru relacji między żłobkiem a rodziną na podstawie praktykowanych form współpracy z rodziną. Celem badań jest ukazanie

21 L. Telka, *Przekształcanie przestrzeni społecznej placówki*, s. 128–129.

22 A. Mikler-Chwastek, *Wychowanie i wspieranie rozwoju małych dzieci*, s. 182.

23 H. Mazur, *Żłobek*, s. 178.

charakteru relacji między żłobkiem a rodziną dziecka na podstawie wyróżnionych i opisanych form współpracy.

Problem główny badań sformułowano następująco: jaki charakter relacji odzwierciedlają praktykowane w żłobkach lubelskich formy współpracy w ocenie badanych pracowników żłobków?

Problemy szczegółowe są następujące:

- Jakie rodzaje kontaktów i wspólnych działań podejmują pracownicy żłobka i rodzice dzieci żłobkowych i jaka jest ich częstotliwość?
- Jakie cele w ramach poszczególnych form współpracy rodziny i żłobka wyróżniają osoby badane?
- Jak osoby badane oceniają stopień realizacji wspólnych celów w odniesieniu do każdej z form współpracy?

W teorii Bronfenbrennera relacyjność zakłada m.in. otwartość na osiągnięcie wspólnych celów oraz wspólne działanie²⁴. W ramach badań wskaźnikami nawiązania relacji będą rodzaje i częstotliwość podejmowania form współpracy oraz zakres realizowanych celów dla poszczególnych metod kooperacji.

Badaniem objęto żłobki nr 1, 2, 3, 4, 7, 8 i 9, należące do Miejskiego Zespołu Żłobków w Lublinie, oraz „Żłobek i Przedszkole Szczęśliwych Maluchów”, na który składa się 6 placówek niepublicznych rozmieszczonych na terenie miasta Lublina. W ramach badań przeprowadzono 8 wywiadów skategoryzowanych o charakterze jawnym. Osobami badanymi było pięć dyrektorek i dwie pielęgniarki pracujące w żłobkach publicznych oraz właścicielka zespołu żłobków niepublicznych. Badania przeprowadzono w pierwszej połowie 2024 roku. Badanym zadano następujące pytania:

- Jakie formy współpracy z rodziną dzieci żłobkowych są praktykowane w Państwa żłobku?
- Które z wymienionych i opisanych form współpracy są praktykowane najczęściej, a które najrzadziej?
- Czemu służą poszczególne formy współpracy? Jaki jest ich cel?
- Które z form są najbardziej cenione przez rodziców i pracowników?
- Jak ocenia Pani współpracę z rodziną w Państwa żłobku? Jakie są trudności i jak im zapobiegać?

Na podstawie przeprowadzonych wywiadów wyróżniono 13 form kontaktowania się i współpracy z rodzicami, które przedstawiono w tabeli 1.

Pierwszą kategorię form współpracy tworzą spotkania z rodzicami mające miejsce przed przyjęciem dziecka do żłobka lub w trakcie pierwszego miesiąca jego uczęszczania do placówki. W żłobkach niepublicznych pierwszy, osobisty kontakt z placówką

24 U. Bronfenbrenner, *The Ecology of Human Development*, s. 164–206.

polega na indywidualnym spotkaniu dziecka i rodziców z personelem żłobka na terenie placówki przed przyjęciem dziecka. Celem spotkania jest przedstawienie rodzicom zasad pracy i organizacji w placówce oraz podpisanie umowy. Podczas spotkania dziecko ma okazję zapoznać się z miejscem, w którym będzie spędzać czas, zaś personel placówki może odpowiedzieć na wszystkie pytania zadawane przez rodziców, które dotyczą między innymi „adaptacji, funkcjonowania grupy i jej liczebności, zajęć dodatkowych, personelu, wyżywienia, miejsca odpoczynku, spacerów itp.”.

Table 1. Formy współpracy żłobków z rodzinami według badanych

Kategorie form współpracy	Forma współpracy (częstotliwość)	Cele współpracy
Związane z przyjęciem i adaptacją dziecka do żłobka	Spotkania indywidualne z rodzinami kandydatów (1 raz przed przyjęciem do żłobka)	Poznawczy – zapoznanie z placówką, personelem Informacyjny – dotyczący pracy i oferty żłobka Psychologiczny – budowanie w rodzicach zaufania do placówki oraz poczucia bezpieczeństwa
	Dni Otwarte (1 raz w roku przed rozpoczęciem roku żłobkowego)	Poznawczy – zapoznanie z placówką, poznanie personelu Informacyjny – dotyczący pracy i oferty żłobka Psychologiczny – zbudowanie w rodzicach zaufania do placówki i poczucia bezpieczeństwa
	Zebrania (2 razy w roku lub częściej)	Poznawczy – zapoznanie z placówką Informacyjny – dotyczący pracy i oferty żłobka Psychologiczny – budowanie zaufania i poczucia bezpieczeństwa rodziców
	Adaptacja wspólna z rodzicami (jeden raz w roku – kilka dni)	Adaptacja rodziny do zmian życiowych
Związane z wymianą informacji	Rozmowy codzienne z opiekunkami	Wymiana informacji
	Aplikacja LiveKid, kontakt telefoniczny, mailowy, tablica ogłoszeń (na bieżąco), strona www	Wymiana informacji
Związane z działaniami profilaktycznymi i terapeutycznymi	Spotkania z psychologiem i logopedą – grupowe lub indywidualne (w razie potrzeby)	Profilaktyka zaburzeń rozwoju i pomoc psychologiczna, rozwiązywanie trudności rodzin

ciąg dalszy na następnej stronie

Table 1. Formy współpracy żłobków z rodzinami według badanych (cd.)

Kategorie form współpracy	Forma współpracy (częstotliwość)	Cele współpracy
Związane z uroczystościami	Uroczystości: Dzień Mamy, Taty, Dzień Rodziny, Dzień Babci Dziadka, spotkania świąteczne i wspólne kolędowanie (okazjonalnie), piknik rodzinny	Budowanie wspólnoty, integracja, zaprezentowanie umiejętności dzieci
	Warsztaty (2–4 razy w roku)	Budowanie wspólnoty, integracja, wspieranie rozwoju dzieci, stworzenie możliwości wspólnej zabawy
Związane z działaniami inicjowanymi przez rodziców	Działanie Rady Rodziców (na bieżąco według potrzeb)	Wymiana informacji, angażowanie rodziców w życie żłobka
	Zajęcia prowadzone w żłobku przez rodziców, np. czytanie dzieciom, poznanie zawodów rodziców (okazjonalnie, 1–2 razy w miesiącu)	Poznawczy – szerzenie wiedzy dzieci, budowanie wspólnoty rodziców, dzieci i żłobka
	Przedstawienia rodziców dla dzieci (1 raz w roku)	Wspólna zabawa, integracja, budowanie wspólnoty
Związane z działaniami na rzecz szerszej społeczności	Akcje charytatywne	Uwrażliwienie na pomoc potrzebującym, kształtowanie właściwego stosunku do zwierząt

Źródło: badania własne.

W żłobkach publicznych w miesiącu sierpniu – przed przyjęciem dziecka do placówki – odbywają się Dni Otwarte. Stanowią one okazję do zapoznania dziecka i jego rodziców z placówką i personelem. Tuż przed uruchomieniem nowego roku żłobkowego organizowane jest zebranie dla rodziców, które ma na celu nie tylko przekazanie ważnych informacji dotyczących zasad pracy i organizacji żłobka, ale również obniżenie poziomu niepewności i lęku rodziców przed potencjalnymi konsekwencjami powierzenia dziecka opiece placówki. Wcześniejsze omówienie takich tematów jak adaptacja czy trudne zachowania dzieci przygotowuje rodziców i dzieci do właściwej reakcji na mogące się pojawić trudności, dając im jednocześnie poczucie kontroli i sprawczości. Dodatkowo w razie potrzeby organizowane są zebrania w poszczególnych grupach w trakcie roku, których celem jest omówienie bieżącej sytuacji dzieci, zwłaszcza gdy pojawiają się niepokojące rodziców problemy. Niekiedy przybierają one formę szkoleń czy warsztatów dla rodziców, które mogą dotyczyć między innymi umiejętności rodzicielskich, wpływu mediów na życie dziecka czy żywienia dzieci.

Adaptacja dzieci w badanych placówkach niepublicznych odbywa się w pierwszych dniach pobytu dziecka w placówce i mogą w niej uczestniczyć rodzice. Wraz z poznawaniem przez dziecko żłobka i nawiązywaniem więzi z opiekunkami rodzice stopniowo wycofują się z placówki. Celem takiej formy adaptacji jest łagodne i nacechowane pozytywnymi emocjami przejście dziecka przez ten okres. Badane żłobki niepubliczne rekomendują rozpoczęcie adaptacji na miesiąc przed powrotem rodzica do pracy, gdyż proces ten nie dotyczy tylko dziecka, ale również całej jego rodziny. Przystosowanie do nowej sytuacji polega między innymi na zmianie organizacji dnia, pór spoczynku, przygotowania posiłków, tempa pracy rodziny. Niezależnie od tego, w jaki sposób organizowana jest adaptacja oraz początkowy kontakt rodziców i dzieci z placówką, większość badanych (sześć osób) podkreśla, że jest to bardzo ważny czas współpracy z rodzicami dziecka.

Druga wyróżniona kategoria form współpracy rodziców i żłobka dotyczy wymiany bieżących informacji dotyczących konkretnego dziecka. Cztery osoby badane wskazały, że codzienny, osobisty kontakt odbywający się przy przyjmowaniu i odbieraniu dziecka jest bardzo ważną, skuteczną i cenioną przez rodziców formą komunikacji. W porannym kontakcie ważne dla żłobka jest to, aby rodzic informował opiekunkę o zmianach w zachowaniu zauważanych w domu lub o wydarzeniach, które miały miejsce w rodzinie i mogą mieć wpływ na funkcjonowanie dziecka w żłobku w ciągu dnia. Jedna z badanych podkreśla, że podczas codziennych spotkań ważne dla rodziców jest to, aby ta sama opiekunka przez dłuższy czas przyjmowała dziecko rano i ta sama przez dłuższy czas była obecna przy odbieraniu dziecka przez rodzica. Taka praktyka daje rodzicom poczucie bezpieczeństwa oraz wprowadza element stałości i porządku w życie dziecka i rodzica.

Inne formy kontaktu bieżącego, mające w większości na celu przekazanie informacji dotyczących całej grupy, to kontakt telefoniczny i mailowy, tablica ogłoszeń oraz strona internetowa żłobka. W celu wymiany informacji rodzice mają założone grupy w komunikatorach internetowych, a rolę pośrednika w tej formie komunikacji stanowi Rada Rodziców. Problemem tej formy komunikacji jest fakt, że nie zawsze informacja wysłana do rodzica jest przez niego zauważona, odczytana czy zapamiętana. Wobec czego opiekunki przekazują również informacje poprzez umieszczanie w szafkach lub osobiste wręczanie karteczek. Osoby badane w różny sposób oceniają założone w komunikatorach internetowych grupy rodzicielskie. Trudnością, na którą wskazują, jest przykładowo wzajemne przekazywanie przez rodziców informacji o chorobie zakaźnej bez informowania o tym żłobka. Oznacza to, że niektóre ważne informacje nie docierają do pracowników żłobków, a rodzice nie widzą takiej konieczności, gdyż wcześniej przekazali je sobie nawzajem. Z drugiej strony podkreślano, że grupy rodzicielskie pozwalają na szybkie i skuteczne przekazywanie rodzicom informacji, zwłaszcza w pilnych

sprawach, za pośrednictwem jednego z rodziców. Nowe technologie ułatwiają komunikację z rodzicami z rodzin uchodźców czy imigrantów. Jedna z badanych podkreśliła, że „łatwiej jest jej napisać maila do rodzica obcokrajowca, który ten przetłumaczy za pośrednictwem narzędzi internetowych, aniżeli porozumieć się w bezpośrednim kontakcie”.

W badanych żłobkach niepublicznych działa aplikacja LiveKid²⁵, za pomocą której personel może komunikować się z rodzicami na wielu płaszczyznach (np. informować rodziców o płatnościach, jadłospisie, zajęciach dziecka), a rodzice mogą za jej pomocą zgłaszać nieobecności dziecka. Za najmniej skuteczne, częściowo przestarzałe formy przekazywania informacji rodzicom osoby badane uznały tablicę ogłoszeń oraz stronę internetową żłobka.

Trzecią grupę form współpracy stanowią działania związane z organizowaniem przez żłobek uroczystości, których odbiorcami są rodzice, rodzeństwo lub dziadkowie dziecka. W organizację włączani są również chętni rodzice. Celem spotkań, oprócz celebrowania świąt, takich jak: dzień Matki, Ojca, Dziadka, Babci, Dzień Rodziny czy piknik, jest „wspólna zabawa, spędzanie czasu, pogłębianie więzi w rodzinie, zaprezentowanie umiejętności dzieci”. Alternatywą dla tradycyjnych uroczystości, w których rodzice pełnią rolę biernych obserwatorów, są wspólne warsztaty organizowane kilka razy do roku przy okazji przygotowań do Świąt Bożego Narodzenia czy Wielkanocy. Formuła spotkania polega na aktywnym uczestnictwie dzieci i rodziców w warsztatach, np. poprzez wykonywanie wspólnych prac twórczych.

W kategorii działań inicjowanych, organizowanych i realizowanych głównie przez Radę Rodziców badane osoby wymieniły: organizowanie przedstawień, w których aktorami są rodzice, oraz zajęć prowadzonych przez rodziców na terenie żłobka, np. czytanie dzieciom. Celem takich działań jest, według badanych, angażowanie rodziców w pracę żłobka, budowanie społeczności rodziców, poprzez nawiązanie wzajemnych bezpośrednich relacji, a także wzbudzanie u dziecka poczucia dumy i pozytywnych uczuć wobec rodzica.

Formą wsparcia rodziców w trudnych sytuacjach są spotkania z psychologiem. Niestety jest to możliwe tylko w części badanych żłobków, w których zatrudniona jest osoba na tym stanowisku. Wsparcie rodziny w specyficznej sytuacji przekracza niekiedy możliwości i kompetencje personelu żłobka i stanowi trudność, na którą wskazują osoby badane. Jest to na przykład pomoc rodzinom niepełnym, których – zdaniem jednej z badanych – „z roku na rok jest w żłobkach coraz więcej”. Toczące się sprawy sądowe i konflikty między rodzicami stawiają żłobek w bardzo trudnej sytuacji, w której ma on za zadanie wyrazić obiektywną opinię o funkcjonowaniu dziecka

25 *Najlepsza aplikacja dla przedszkoli i żłobków*, <https://livekid.com/pl/> [dostęp: 27.05.2025].

i rodziny, tak aby nie być stronniczym i nie skrzywdzić dziecka. Innym problemem, z jakim spotyka się personel żłobków, jest informowanie rodziców o zauważonych trudnościach rozwojowych dzieci oraz zaprzeczająca niekiedy reakcja rodziców. Wśród sposobów na zapobieganie trudnościom w komunikacji i współpracy osoby badane wymieniały: wychodzenie naprzeciw oczekiwaniom rodziców oraz zachęcanie ich do bezpośredniej komunikacji w formie indywidualnych spotkań.

Ostatnią formą współdziałania żłobka i rodziców jest angażowanie się w działania na rzecz szerszej społeczności. Przykładowo badane żłobki niepubliczne zaangażowane były w akcje pomocy samotnym matkom z okazji Dnia Kobiet czy zwierzętom z lubelskiego schroniska. Żłobki publiczne zaangażowane były w pomoc uchodźcom, pomoc seniorom w akcji „List do świętego Mikołaja”, pomoc młodym lub przyszłym mamom w trudnej sytuacji życiowej w skompletowaniu wyprawki dla dziecka „Pacuszka dla Maluszka”. Celem tych działań jest uwrażliwienie dzieci na potrzeby innych ludzi czy zwierząt oraz rozwój chęci dzielenia się.

Podsumowanie

Wyróżnione i opisane przez osoby badane formy współpracy były związane z etapami budowania relacji między placówką a rodziną dziecka: od (1) początkowego nawiązania kontaktu podczas zawierania umów i dni otwartych poprzedzających przyjęcie dziecka do placówki poprzez (2) zebrania z rodzicami i przejście przez proces adaptacji po (3) wspólne działania, takie jak przygotowanie uroczystości czy prowadzenie zajęć dla grupy dzieci przez rodziców.

W opinii personelu największe znaczenie dla pracy żłobka oraz dla funkcjonowania dzieci i rodziców miały początkowe formy kontaktu i współpracy z rodzicami związane z adaptacją do nowej sytuacji. Równie ważne dla personelu były codzienne kontakty oraz bieżąca wymiana informacji z rodzicami o zdrowiu i zachowaniu dziecka celem zrozumienia potrzeb dzieci i przyczyn ich zachowania. Wyróżnione formy współpracy świadczyły o ważności kontaktu na poziomie indywidualnym.

Odnosząc się do teorii Bronfenbrennera, można powiedzieć, że większość form współpracy z rodzicami odzwierciedla w relacji poziom mezosystemu. Co do zasady zatem tego typu relacja nie ma charakteru bliskiego i intymnego kontaktu. Jednakże ze względu na specyfikę funkcjonowania rodzin z małymi dziećmi można przypuszczać, że niektóre informacje przekazywane opiekunkom przy przyjmowaniu dziecka do żłobka i podczas jego odbierania noszą znamiona dość osobistych. Dotyczą one nie tylko zachowania dziecka, jego samopoczucia czy kondycji zdrowotnej, ale także życia najbliższej rodziny dziecka. Dodatkowo w ostatnich latach w Polsce można

obserwować próby upodobniania żłobków do środowiska rodzinnego, tj. zbliżenia się (przynajmniej czasowego) do mikrosystemu rodzinnego. W przedstawionych badaniach formy współpracy odzwierciedlające relację na poziomie interpersonalnym (rodzic – opiekunka – dziecko) okazały się ważniejsze niż te na poziomie grupowym, odzwierciedlające związki między całymi mikrosystemami (rodzina – żłobek – grupa dzieci). Przykładem tych ostatnich są działania rodziców na rzecz żłobka, których odbiorcą jest grupa dzieci i personel placówki, np. pomoc w przygotowaniu uroczystości czy pośrednictwo rodziców w przekazie informacji na linii żłobek – rodzice. Jedynie jedno z działań w ramach współpracy z rodzicami było skierowane na zewnątrz, poza relację żłobek – rodzina, a jego celem była pomoc osobom potrzebującym.

Odnosząc wyniki badań do teorii Bronfenbrennera, w której relacyjność zakłada podstawową otwartość na osiąganie wspólnych celów, reakcyjność oraz wspólne działanie, można zauważyć, że różnorodność form współpracy żłobka z rodzicami świadczy o otwartym i podmiotowym traktowaniu rodziców i rodziny w relacji ze żłobkiem, zaś wyróżnione cele współpracy skupiają się nie tylko na wymianie bieżącej informacji, ale także na budowaniu więzi i wspólnoty dzieci, rodziców i personelu. Pomimo tego można zauważyć, że wymienione formy współpracy z rodziną skupiają się raczej na działaniach mających na celu wsparcie pracy żłobka poprzez zaangażowanie rodziców czy nawiązanie więzi z rodziną. W mniejszym stopniu są to działania, których celem jest bezpośrednie wsparcie rodziny w wychowaniu dziecka. Przyczyn tego zjawiska można poszukiwać w wielu czynnikach. Osoby badane deklarują, że nie mają zarówno poczucia społecznego przyzwolenia na działania „ingerujące w życie rodzinne dziecka”, jak też właściwych instrumentów (czyli dedykowanych form współpracy mających na celu wsparcie rodziny). W badanych żłobkach nie zadeklarowano praktyki polegającej na wsparciu rodziców w ich domu (np. wizyty domowe) czy wsparciu w postaci oferowanych i zaplanowanych formalnie szkoleń. Co do zasady tego typu oddziaływanie żłobka na rodzinę dziecka nie jest praktykowane w Polsce, chociaż jest obecne w niektórych krajach UE. Pomoc rodzicom w trudnych sytuacjach dotyczących zarówno samego dziecka, jak i jego środowiska domowego jest świadczona tylko w niektórych lubelskich żłobkach przez psychologów dostępnych dla dziecka i rodziców na terenie żłobka. Obowiązujące w Polsce regulacje prawne nie obligują placówek do zatrudniania na ich terenie specjalistów, tj. psychologów czy pedagogów specjalnych. Co prawda rodzic ma możliwość korzystania z pomocy poradni psychologiczno-pedagogicznych i placówek wczesnego wspomagania rozwoju, jednakże zdaniem badanych dyrektorek „możliwość obserwacji dzieci w żłobku podczas zabawy i codziennych czynności życiowych jest cennym i niezastąpionym źródłem informacji o dziecku i pośrednio o jego rodzinie”. Osoby badane zauważają pewną trudność w oferowaniu pomocy i dotarciu z nią do rodziny dziecka, a jednocześnie chciałyby mieć większy wpływ na wychowanie

dzieci w rodzinach, zwłaszcza w tych, w których zauważają różnego rodzaju trudności. Deklaracje personelu żłobka wskazują zatem pośrednio na istnienie pewnych braków w systemie opiekuńczym, nie zawsze nastawionym na profilaktykę rodziny i kompleksowe jej wsparcie.

Jeżeli chodzi o komunikację między rodzicami a personelem żłobka to można zauważyć, że formy kontaktu i współpracy zmieniły się pod wpływem rozwoju nowych technologii. Bezpośredni kontakt personelu żłobka z rodzicami jest częściowo i w niektórych sytuacjach zastępowany przez komunikację „na odległość”. W procesie komunikacji informacje dotyczące całej grupy dzieci przekazywane są drogą elektroniczną lub poprzez inny niebezpośredni kontakt (np. karteczki zostawiane w szatni żłobka), natomiast te dotyczące konkretnego dziecka przekazywane są osobiście. Ponadto formy współpracy mające na celu budowanie wspólnoty i integrację społeczności wymagają dłuższego kontaktu bezpośredniego dzieci, rodziców oraz personelu żłobka. Nowe technologie są oceniane w różny sposób. Z jednej strony umożliwiają dotarcie w krótkim czasie do większej liczby rodziców, z drugiej zaś utrudniają przepływ ważnych informacji ze strony rodziców, gdyż ci przekazują je tylko między sobą.

Zmiany w kontakcie między rodzicami a żłobkiem dotyczą również coraz większej aktywności rodziców w placówce i na rzecz placówki. Świadczy o tym wprowadzenie warsztatów jako aktywnej formy pracy dzieci i rodziców, jak też odgrywanie ról w przygotowanych przez rodziców przedstawieniach.

Jakkolwiek wymienione formy współpracy świadczą o otwarciu się na rodziców i podmiotowym ich traktowaniu, a także nastawieniu na wspólne działanie i osiąganie celów, w szczególności na poziomie osobistych więzi, to pewne obszary współpracy wydają się być w wypowiedziach niedocenione. Przykładowo wymienione formy współpracy dotyczyły przekazu informacji o charakterze opiekuńczym i wychowawczym konkretnego dziecka lub grupy dzieci, natomiast nie wymienione zostały formy współpracy dotyczące obszaru edukacji, chociaż rodzice według ustawy o opiece nad dzieckiem w wieku do lat 3 mogą opiniować zakres tematyczny zajęć prowadzonych w żłobku²⁶. Przedstawione formy współpracy i jej funkcje ukazują zatem tylko część obszaru relacji między rodziną a instytucją żłobka i wymagają poszerzenia o inne elementy, takie jak: oczekiwania i potrzeby w zakresie współpracy zarówno ze strony żłobka, jak i rodziny, zasady i obszary współpracy.

26 Ustawa o opiece, dz. cyt. Art.12a, ust. 4, pkt 1

References/Bibliografia

AKTY PRAWNE

Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3: Dz. U. z 2011 r. Nr 45, poz. 235.

Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 13 grudnia 2024 r. w sprawie standardów opieki sprawowanej nad dziećmi w wieku do lat 3, Dz. U. z 2024 r. poz. 1882.

OPRACOWANIA

Bronfenbrenner U., *The Ecology of Human Development. Experiments by Nature and Design*, Cambridge, MA 1979.

Dahlberg G., Moss P., Pence A.R., *Poza dyskursem jakości w instytucjach wczesnej edukacji i opieki: języki oceny*, tłum. K. Gawlicz, Wrocław 2013.

European Commission/EACEA/Eurydice, *Key Data on Early Childhood Education and Care in Europe – 2019 Edition*. Luxembourg 2019, <https://doi.org/10.2797/894279>.

Gajewska G., Gajewska J., *Współpraca z rodzicami. Wskazówki, programy, scenariusze spotkań*, Zielona Góra 2012.

Jegier A., *Opieka, wychowanie, edukacja w realiach polskich żłobków publicznych*, „Kultura i Wychowanie”, 2024, nr 1/17, s. 55–65, https://doi.org/10.25312/2083-2923.17/2020_04aj.

Jegier A., *Rodzice sprzymierzeńcami w opiece i wychowaniu*, w: *Żłobek. Opieka i wychowanie*, red. A. Jegier, Warszawa 2021, s. 205–213.

Karwowska-Struczyk M., *Kim są dzieci, jak się uczą? – jakościowa analiza wywiadu z wychowawcami w żłobku*, „Nauki o Wychowaniu”, 2017, nr 5(2), s. 65–83, <https://doi.org/10.18778/2450-4491.05.05>.

Kuszak K., *Instytucje opieki nad małym dzieckiem w opinii młodych kobiet*, „Problemy Opiekunów i Wychowawców”, 2012, nr 10, s. 9–16.

Kuszak K., Sadowska K., *Polish as a Social Language of a Child from a Migrant Family. Report from the Pilot Research Involving Nursery School Caregivers from Poznań*, „Wychowanie w Rodzinie”, 30 (2023), nr 1, s. 79–95, <https://doi.org/10.61905/www/175093>.

Mazur H., *Żłobek – współpraca ze środowiskiem społecznym na rzecz wspierania dziecka i rodziny. Przykład łódzkich żłobków*, „Nauki o Wychowaniu”, 5 (2017), nr 2, s. 176–184, <https://doi.org/10.18778/2450-4491.05.11>.

Mikler-Chwastek A., *Wychowanie i wspieranie rozwoju małych dzieci. Dwulatki – program dla przedszkolnych grup żłobkowych, żłobków, klubów dziecięcych i domów*, Warszawa 2013.

Sadowska K., *U źródeł polskiej wczesnodziecięcej edukacji – proces kształtowania się „żłobka” do 1989 roku (próba syntezy)*, „Res Historica”, 2022, nr 53, s. 541–572, <https://doi.org/10.17951/rh.2022.53.541-572>.

Świdrak E., *Funkcje żłobków polskich od zakończenia II wojny światowej do początków XXI wieku na przykładzie żłobków lubelskich*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 45 (2023), s. 61–80, <https://doi.org/10.14746/bhw.2021.45.4>.

Telka L., *Przekształcanie przestrzeni społecznej placówki. Studium społeczno-pedagogiczne na przykładzie żłobków*, Łódź 2009.

NETOGRAFIA

Najlepsza aplikacja dla przedszkoli i żłobków, <https://livekid.com/pl/> [dostęp: 27.05.2025].